

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ikonografie židovských náhrobků

The iconography of Jewish tombstones

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Autor:

Klára Nedvídková

Praha 2016

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Bedřichu Noskovi, CSc. za cenné rady a vstřícnost při konzultacích při vypracování bakalářské práce a svému manželovi za trpělivost a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Ikonografie židovských náhrobků“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14.7.2016

Jméno autora:

Anotace

Bakalářská práce se zabývá souhrnem a významem symbolů, které se vyskytují na židovských náhrobcích na území Čech, Moravy a Slezska. U symbolů jsou určeny významy, původ, datování, vztah k biblickému textu a vztah k zemřelému. V rámci prvních kapitol je popsán význam architektury náhrobků, náhrobních nápisů, pohřbu a spolku *Chevra kadiša*.

Annotation

This thesis deals with summary and meaning of symbols that appear on tombstones in Bohemia, Moravia and Silesia. Symbols are determined by meanings, origins, dating, relationship to the biblical text and the relationship to the deceased. In the first chapters describes the meaning of architecture of tombstones, epitaphs, burial and society *Chevra Kadisha*.

Klíčová slova

Náhrobky

Symboly

Význam symbolů

Původ symbolů

Epigrafika

Chevra kadiša

Key words

Tombstones

Symbols

Meaning of symbols

Origin of symbols

Epigraphy

Chevra Kadisha

Obsah

Anotace	4
Annotation.....	4
Klíčová slova	4
Key words	4
Obsah	5
Seznam zkratk	8
Úvod.....	9
1. Chevra kadiša	10
2. Pohřeb a náhrobek	11
3. Náhrobní nápis.....	14
4. Motivy spojené se jménem	16
4.1. Rodinná jména a příjmení:	17
4.2. Lev.....	17
4.3. Medvěd.....	18
4.4. Jelen.....	19
4.5. Vlk.....	19
4.6. Ryby	19
4.7. Ptáček a holubička.....	20
4.8. Květina	20
4.9. Studna.....	21
4.10. Figurální motivy	21
4.11. Magen David	22
4.12. Harfa	22
4.13. Erby	22
5. Symboly funkcí, povolání a činností	24
5.1. Kniha	24
5.2. Mohelská souprava.....	25
5.3. Šofar	25
5.4. Písař.....	25
5.5. Mince a pokladnička	25
5.6. Šamaš a šochet	26
5.7. Kotva	26
5.8. Lékař, lékárník, léčitel a ranhojič.....	26
5.9. Méně časté motivy	27
6. Vyjádření Tóry	28

6.1.	Desky desatera.....	28
6.2.	Archa úmluvy.....	29
6.3.	Pilastry a polosloupky	29
6.4.	Svatostánek.....	29
6.5.	Palmety.....	30
6.6.	Svitek Tóry.....	30
6.7.	Strom života	30
6.8.	Dar Tóry.....	31
7.	Symbyly spojené s původem, náboženskými povinnostmi a dobročinností.....	32
7.1.	Žehnající ruce.....	32
7.2.	Levitská konvička	33
7.3.	Tkadlena cicit.....	34
7.4.	Motiv rukou na ženských náhrobcích	34
7.5.	Dobročinnost	34
8.	Motivy koruny	36
8.1.	Keter Tora	36
8.2.	Keter kehuna	37
8.3.	Keter malchut	37
8.4.	Keter šem tov	37
8.5.	Kombinace korun	37
8.6.	Atara.....	38
9.	Symbyly zármutku a skonu	39
9.1.	Dub pláče.....	39
9.2.	Náhrobní kámen	39
9.3.	Zlomený strom	40
9.4.	Listy, větve, květiny a vázy.....	40
9.5.	Neobvyklé symbyly spojené se zármutkem.....	41
9.6.	Střely, zbroj a meče.....	41
9.7.	Podané ruce	42
9.8.	Anděl	42
9.9.	Přesýpací hodiny	42
9.10.	Kniha	43
9.11.	Svíce a louče.....	43
10.	Motivy spojené s Olam ha-ba	44
10.1.	Řetěz	44
10.2.	Menora.....	44
10.3.	Lev s korunou	44

10.4.	Šofar.....	45
10.5.	Magen David	45
10.6.	Livjatan	45
10.7.	Jajin mešumar	46
10.8.	Gan eden	46
10.9.	Jeskyně Machpela.....	47
10.10.	Jeruzalém	47
	Závěr	48
	Summary:.....	49
	Seznam použité literatury:	50
	Prameny:.....	50
	Sekundární literatura:	50
	Encyklopedie a slovníky:	51
	Elektronické zdroje:	51

Seznam zkratek

Est: Ester

Ex: Exodus

Gn: Genesis

Iz: Izajáš

Jb: Jób

Jon: Jonáš

Joz: Jozue

1 Kr: První královská

2 Kr: Druhá královská

Lv: Leviticus

Nu: Numeri

Př: Přísloví

Rt: Rút

1 Sam: První Samuelova

2 Sam: Druhá Samuelova

Ž: Žalmy

aj.: a jiné

atd.: a tak dále

apod.: a podobně

č.: číslo

např.: například

o. l.: občanského letopočtu

př. n. l.: před naším letopočtem

s.: strana

Úvod

Židovské hřbitovy působí jako mystická a klidná místa, která uchovávají mnohá tajemství. Na našem území existuje takových hřbitovů přes tři sta. Jsou v různých stavech, některé na pokraji zániku. Snaha o jejich rekonstrukci a dokumentaci proto má velký význam, protože v případě jejich zániku bychom přišli o významný zdroj informací nejen o židovské komunitě v dané oblasti, ale také o zdroj informací o způsobech a zvycích při pohřbívání.

Bakalářská práce na téma Ikonografie židovských náhrobků pojednává o symbolech, vyobrazeních a reliéfech židovských náhrobků na hřbitovech, především na území Čech, Moravy a Slezska. Symbolika těchto vyobrazení na náhrobcích má v judaismu důležitou funkci. Je zkratkou, která může pojednávat o zemřelém, jeho skutcích, činnostech a povolání. Význam, způsob vyobrazení a význačnost motivů se měnila v závislosti na době a nesporný vliv na vzhled náhrobků měly také jednotlivé slohy. V rámci celého židovského hřbitova pak náhrobky slouží jako archivy a ukazují detaily o jednotlivých obcích během několika staletí.

Téma bakalářské práce jsem si zvolila díky zájmu, který ve mně vyvolaly přednášky ThDr. Pavly Damohorské, Th.D. k předmětu Židovské tradice a zvyky, během nichž se téma symbolů na náhrobcích a jejich významu krátce objevilo. Vzhledem k možnému rozsahu tématu jsem se rozhodla obecně zpracovat širokou škálu symbolů, které se na objevují především na našem území. U jednotlivých symbolů jsem se rozhodla zabývat především významem, původem, vztahem k biblickému textu, způsobem jakým se symbol vztahuje k zemřelému a datováním.

Jako metodu práce jsem si zvolila řešerši z písemných pramenů. Literatura, kterou jsem využila ke zpracování této práce, patří do sbírek Městské knihovny v Praze a do mé vlastní knihovny. Nejvíce budu využívat knihu *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice autorky* Ivy Steinové, která obsahuje nejrozsáhlejší soupis symbolů s jejich významem a konkrétními příklady náhrobků. Další významnou publikací se kterou jsem se rozhodla pracovat jsou *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů* od Freemy Gottlieb, která se zabývá mystickým výkladem náhrobních reliéfů.

Mezi další často využívané zdroje zařadím i elektronickou verzi časopisu Maskil.

Pro odkazy a citace z biblického textu využiji 12. vydání českého ekumenického překladu Bible z roku 2006 a pro překlad a výklad některých hebrejských slov nebo pro jejich ověření *Slovník Judaik a Judaismus od A do Z*.

1. Chevra kadiša

V souvislosti s náhrobky, jejich symbolikou a pohřbíváním je na místě zmínit jeden z nejstarších charitativních spolků *Chevra kadiša* (Svaté bratrstvo), k jehož hlavním činnostem patřila péče o nemocné, umírající a posléze i o zemřelé, k jejichž tělům se v judaismu stále chová velká úcta.¹

K původu těchto spolků existuje několik teorií, mezi něž patří názor, že v určité podobě existovali již před druhým churbanem². Další datování spadá do doby Bar Kochbova povstání v letech 132-135 n.l. O pohřebním spolku se také zmiňuje traktát Mo'ed Katan 27b, ve kterém se Rabi Hamnuna podivuje nad prací lidmi v situaci, kdy v daném městě zemřel člověk, a chce je exkomunikovat. Poté je mu vysvětleno, že je ve městě spolek, který se o úctu a pohřeb zemřelého postará.³

Jedním z důvodů, proč takový spolek vzniknul se stala zásada, že by nikdo neměl mít prospěch ze smrti člověka. Proto *Chevra kadiša* vykonávala svou činnost bezplatně, díky dobročinným darům členů obce.⁴

Pražská *Chevra kadiša* byla založena roku 1564 rabínem Eliezerem Aškenazim a stala se vzorem pro spolky v židovských obcích na našem území.⁵

Dochované obrazy a nádoby z každoročních oslav členů spolku představují významný zdroj informací o činnostech bratrstva a především průběhu smutečního obřadu v Praze ve 2. pol. 18. stol. Mezi zachované výjevy patří i vyobrazení ženské části spolku, která se starala o těla zemřelých žen. *Chevra kadiša* díky značnému majetku mohla provádět i charitativní činnost zaměřenou na chudé a sirotky.⁶

Velkou zásluhou *Chevry kadiši* je také péče o náhrobky. Určovala řád, podle kterého se náhrobky umísťovaly, přičemž brala v potaz časové zařazení, přání rodiny i význam, který zemřelý za života měl. Mimo to také dbala o pravdivost nápisu na náhrobku.⁷

¹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*, 2010, str. 131

² *Churban Bajit Šeni* neboli Zničení druhého Chrámu roku 70. př.n.l.

³ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*, 2010, str. 131

⁴ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 7

⁵ Tamtéž str. 7

⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.17

⁷ KAFKA, František. *Nový židovský hřbitov*. Praha: Marsyas, 1991, str. 9

2. Pohřeb a náhrobek

Po smrti by mělo být tělo zemřelého pohřbeno co nejdříve, nejlépe ještě ten samý den. Zdržení měla být omezena na nekratší možnou dobu a jen proto, aby byl pohřeb vykonán v ještě větší úctě. Mezi taková zdržení patří například situace, kdy museli nejbližší příbuzní přijet ze vzdálených míst, byl nutný převoz těla nebo kdyby datum pohřbu mělo připadnout na šabat, případně některý svátek. Přesto by měl pohřeb proběhnout nejpozději do třetího dne od úmrtí, aby byly dodrženy požadavky *halachy* (právo).⁸

Před samotným pohřbem bylo nutno ještě provést *taharu* (rituální očista těla), kterou prováděla *Chevra Kadiša* a která měla připravit tělo zemřelého pro zmrtvýchvstání. Příkaz pro tento úkon se objevuje v traktátu Šab. 151b⁹. *Tahara* se vykonávala v *bejt tahara* (dům očisty), který býval umístěný zpravidla na hřbitově nebo v jeho blízkosti. Tělo bylo omýváno teplou vodou, ve které bylo rozmícháno vejice, vnímané jako symbol života, a nakonec pokropeno vínem. Celou proceduru doprovázely modlitby, které se v několika případech dochovaly na stěnách a dřevěných tabulích domů *tahary*.¹⁰

Tělo bylo poté oblečeno do bílého plátěného oděvu *kitlu*¹¹ a *tachrichim*¹². Rakve, které se při židovských pohřbech používaly, byly z neohoblovaných prken, nezdobené a bez kovových částí proto, aby byl setřen rozdíl mezi bohatými a chudými a došlo k co nejrychlejšímu rozložení těla. Následoval smuteční projev a modlitby, po kterých se rakev odnesla na hřbitov. „Často se však přidávala prst' ze Svaté země, neboť přáním zbožných židů bylo poslední spočinutí v *Erec Jisrael* (země izraelská).“¹³

Oproti křesťanským hřbitovům, kde je možné po několika desetiletích hroby otevřít a na místě pohřbít jiného nebožtíka, se na židovských dodržovala tradiční zásada neporušitelnosti hrobů. Ostatky mají zůstat na určeném místě na věky, a proto byla exhumace povolena jen při

⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 15-16 a LAU, Jisra'el Me'ir. *Praktický judaismus*. Praha: P3K, 2012, str. 344-345

⁹ „Po skonu je tělo omyto a potřeno vonnými esencemi...“

¹⁰ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 9 a NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*, 2010, str. 138-139

¹¹ *Kitl* má symbolizovat čistotu a pomíjivost lidského života.

¹² Jedná se buď o čisté plátno, do kterého bylo tělo zabaleno, nebo o další části pohřebního oděvu, jako kalhoty, košile, punčochy, opasek a další.

¹³ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 17 a NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*, 2010, str. 139

výjimečných situacích. Pokud nebylo možné rozšířit plochu hřbitova po jeho zaplnění, navezla se na místo nová vrstva zeminy do které se staré náhrobky zasadily a do které bylo možné znovu pohřbívat. Na místech, kde bylo takto navrženo několik vrstev jsou náhrobky hustě nashromážděné.¹⁴

Hrob je označen náhrobkem, který bývá vztyčen u příležitosti prvního výročí smrti (*jarcajt*). Místo posledního odpočinku je významné a v biblickém textu o něm vypovídá již Genesis 23:9, kde Abraham vybral jeskyni Machpelu u Hebronu, aby měl hrob pro svou ženu Sáru, a Genesis 35:19-20, kde nad Rácheliným hrobem na cestě u Bejt Lechem Jákob vztyčil sloup.

Náhrobek patří zesnulému a je majetkem, který není možné zcizit. Je darem a projevem úcty, který má navždy označovat místo pohřbu a sdělovat o mrtvém důležité informace, aby jeho jméno nebylo dalšími generacemi zapomenuto.¹⁵

Nejběžnějším typem náhrobku na našem území je kolmo stojící deska neboli stéla. V 17. stol. vznikl další typ náhrobku- tumba. Vzhledem tumbě připomínají sakofágy a stavěly se pouze pro nejvýznamější osobnosti.¹⁶

Nejstarší náhrobky na našem území spadají hlavně do 14. stol. Byly nalezené v Praze, Chebu, Brně, Olomouci a ve Znojmě. Nejstarší dochovaný náhrobek z roku 1256 pochází právě ze Znojma. Běžný židovský náhrobek ve středověku měl obdélníkový tvar. Zakončený byl buď pravoúhle, se skosenými rohy nebo půlkruhem. Na náhrobku byl pouze stručný nápis vyvedený velkým písmem. Od počátku 15. stol. do konce 16. stol. byl nejvíce používán mohutný náhrobek ve tvaru obdélníku až čtverce, s hlubokým nápisem a širokým rámováním. Po roce 1580 začínají být náhrobky více členěné a jsou v nich zakomponované renesanční prvky. Objevují se štíty, voluty, kartuše nebo půlkuhové oblouky, které rámuji nápis často rozčleněný do několika částí. Po stranách náhrobky rámuji pilastry nebo polosloupky. V období od pozdní renesance až k rokoku a klasicismu lze sledovat vývoj tohoto stylu, který se zplošťuje a zjednodušuje.¹⁷

Architektonický vývoj od roku 1891 dobře ilustruje Nový židovský hřbitov v Praze. Náhrobky zde umístěné reflektují slohy jako novogotika, novorenesance, secese, klasicismus,

¹⁴ Mezi taková místa patří Mikulov, Pacov a další.

FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992, str. 34

¹⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 18*

¹⁶ PUTÍK, Alexandr, Eva KOSÁKOVÁ a Dana CABANOVÁ. *Židovské tradice a zvyky: svátky, synagoga a běh života*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005. Průvodce expozicí (Židovské muzeum), str. 73

¹⁷ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 29-31

purismus a konstruktivismus. Mnohdy byly náhrobky obohacené také helénskými nebo hebrejskými prvky. Výjimkou jsou volné náhrobky, z nichž některé jsou ovlivněné uměním Mayů.¹⁸

Pro historiky jsou tyto náhrobky nenahraditelným zdrojem informací a vypovídají nejen o jednotlivcích a jejich osudech, vztazích a postavení v komunitě, ale i o způsobu života a pohřbívání dané komunity.¹⁹

¹⁸ KAFKA, František. *Nový židovský hřbitov*. Praha: Marsyas, 1991, str. 10-11

¹⁹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 1. část, MASKIL č. 4, Leden 2009, Ročník 8, str. 4

3. Náhrobní nápis

Jazykem náhrobních nápisů na našem území je do 18. stol. hebrejščina, působící jako stmelující prvek v židovské diaspoře. Kromě nápisů na náhrobcích v hebrejštině byly zapsány motlitby a probíhaly bohoslužby, ač se jí v běžném životě nemluvalo.²⁰

K původnímu jménu zemřelého a jménu jeho otce se postupně přidávaly další informace. U vdaných žen se připojovalo jméno manžela, dále pak byla vyznačována příslušnost ke kmenům *kohenů* a *levitů*²¹, titul či funkce (rabi, učenec, vznešený, atd.), kterou bylo dokládáno náboženské vzdělání, případně rodinné vazby k význačným osobnostem. Součástí textu mohou být i citáty nebo parafráze liturgických a biblických textů.²²

Podobně jako vzhled náhrobních kamenů i nápis na něm se lišil co do obsahu a stylu podle jednotlivých slohů. Zatímco nejstarší náhrobky obsahovaly jen nejdůležitější informace, v 15. a 16. stol. jsou texty více obsahově rozmanité. V období baroka byly nápisy bohaté na přirovnání, citace a parafráze z biblického textu a další náboženské literatury.²³

Datum umrtí je uváděno podle židovského kalendáře a hebrejskými písmeny, které plní i funkci číslovek. Numerickým součtem vzniká letopočet.

Svědectví, které má náhrobek o zesnulém podávat, bývá často konstatováno v textu biblickým citátem „tento kámen je svědkem“ (Joz 24:27).²⁴

„Závěr nápisu tvoří zpravidla dobrořečení a přání, vztahující se k posmrtnému životu zemřelého.“²⁵ Chvalořečení vyzvedávalo především dobré skutky, zbožnost a dobročinnost.

Tradiční formule ustálená již od středověku „Necht' je jeho duše přijata do svazku živých“ (1. Sam 25:29) zakončuje nápis na náhrobku.²⁶

Mohou být uvedeny další i informace vyjádřené symboly, jako např. u osobních i rodinných jmen, povolání a eschatologických motivů. Symboly na židovských náhrobcích jsou zkratkou, která nemusí nutně plnit jen funkci dekorativní, jako tomu je u oramentálních detailů, ale je spolu s textem zdrojem stěžejních informací o zemřelém.²⁷

²⁰ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 18*

²¹ Symbolice příslušnosti ke kmenům *kohenů* a *levitů* je věnována samostatná kapitola viz str. 34-35

²² STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 18*

²³ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 35*

²⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 18*

²⁵ MUNELLES, Otto a Milada VILÍMKOVÁ. *Starý židovský hřbitov v Praze, 1955, str. 61*

²⁶ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 35*

²⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 18-19*

Symboly, které se na náhrobcích vyskytují se dají rozdělit do několika skupin:

- a) Symbolika osobního nebo rodinného jména.
- b) Symboly povolání.
- c) Symbolika spjatá s původem zemřelého člověka
- d) Figurální motivy
- e) Obecná symbolika, která zahrnuje koruny, Davidovu hvězdu, rostlinné motivy apod.²⁸

²⁸ HEŘMAN, Jan. *Staronová synagoga a Starý židovský hřbitov*. Praha: Obelisk, 1972. Galerie Obelisk, str. 3

4. Motivy spojené se jménem

Jedním ze způsobů, jakým vznikaly symboly jednotlivých jmen, bylo přirovnání ke zvířatům. V nich člověk spatřoval své vlastní rysy a živočišné pudy. Původ tohoto způsobu můžeme nalézt u praotce Jákoba, který své syny přirovnával právě ke zvířatům se kterými se držitelé biblických jmen identifikovali jako se syny Izraele.²⁹

Jméno a pojmenování hraje v judaismu významnou roli jak u člověka, tak u zvířat. Jméno, které dávají rodiče dítěti, je spojeno s očekáváním a je počátkem nebo pokračováním života (Rt 4:14). Biblická jména odrážejí význam kořene slova. Adam stvořený z hlíny a Eva-Chava, která je matkou všech živých. Je odrazem nositele, předznamenává osud. Změna jména může znamenat i změnu v jeho nositeli, jako tomu bylo například u Abrama a Saraj (Gn 17:5 a Gn 17:15³⁰). Také Jákob dostal nové jméno- Izrael (Zápasí Bůh). Byl určen, aby se stal otcem nového národa.³¹

Pravidlo *šinuj ha-šem* (změna jména) bylo využíváno při těžké nemoci nebo v ohrožení života jako jeden ze čtyř způsobů, jak odvrátit osud. U mužů se jména měnila na Chajim (život) nebo Refael (Bůh vyléčí). U žen především na jméno Chava (život).

Mimo změny jmen mohl člověk získat také přezdívky. Ty se spolu se jménem a změněným jménem používaly současně.³²

Zatímco mužská jména na náhrobcích během staletí příliš nemění svou formu, ženská jména daleko více podléhala změnám a módě. Objevují se zdrobněliny, označují se dobré vlastnosti a krása jejich nositelek.³³

Je důležité zmínit, že zobrazování zvířat a figurálních postav na reliéfech náhrobků není v rozporu s Druhým přikázáním desatera (Ex 20:4³⁴). Tento zákaz má podstatu v nebezpečí modloslužby, ne v zobrazování jako takovém.

Jméno je pravidelnou součástí náhrobku od 2. stol. našeho letopočtu a jeho výtvarná podoba se na našem území dochovala od 1. poloviny 17. stol. Na náhrobku nebývá vyjádřeno pouze symbolem. Bývá vepsané a orámované v horní části náhrobku, zvýrazněné v textu nebo

²⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 69

³⁰ Jejich nová jména Abraham a Sára znamenají otec mnohých a kněžna.

³¹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 1. část, MASKIL č. 4, Leden 2009, Ročník 8, str. 4

³² Tamtéž str. 4

³³ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 37

³⁴ „Neuděláš si tesané modly ani jakékoliv podoby toho, co je na zemi nahoře, co je na zemi dole a co je ve vodě v podzemí.“

zapsáno pomocí akrostichonu³⁵. Je uváděno proto, aby bylo udrženo povědomí o zemřelém, neboť zapomenutí jména znamená i vymizení památky na zemřelého ze země (Jb 18:17).³⁶

4.1. Rodinná jména a příjmení:

Známá už od středověku, příjmení sloužila v komunitách k rozlišení jednotlivých rodin. Mohla se ale měnit v závislosti na měnících se rodinných vztazích i místech usídlení a v dalších generacích se mohla vyskytovat pouze dočasně. V případě, že byla mateřská linie ženy přivdané do rodiny významnější, mohlo její příjmení převážit u dětí nad jménem manžela.³⁷

Zobrazována na náhrobcích jsou pak především jména spojená se zvířecí podobou (např. Maisel, Thorsch, Gans). Mezi další zvířecí symboly můžeme zařadit také kohouta, holuba a orla. Novým motivem od poloviny 19. stol. se stala hvězda, která se využívala pro příjmení Stern a neobvyklou výjimkou je vyobrazení slunce pro příjmení Sonn³⁸.

Neměnná jména pro židovskou populaci zavedl patent Josefa II., platící od roku 1787. Židé si podle seznamu museli vybrat trvalé příjmení. Pokud nenašli vhodnou variantu, mohli si připlatit za návrh vlastního. Poté, co se s novými jmény židé překvapivě rychle ztotožnili, je začali podle předchozích zkušeností zobrazovat i na svých náhrobcích v průběhu 19. stol. Výše zmínění náhrobek s motivem slunce je příkladem nového vyobrazení příjmení, které se před rokem 1787 ještě nepoužívalo.³⁹

Kromě příjmení spojených se zvířaty vznikala i příjmení odvozená od osobních jmen (Perles, Šmelkes), názvů měst (Brandeis, Taussig, Libochowitz aj.), země původu (Polák, Ungar a Schlesinger) nebo povolání (Goldschmied, Šochet, Chajat aj.). Příjmení jako Nosek, Černý nebo Šachor vznikly pravděpodobně z přezdívek.⁴⁰

4.2. Lev

Lev vychází z označení Jákobova syna Judy (Gn 49:9⁴¹). Kromě samotného jména Juda se toto označení vztahuje také k odvozeninám z dalších jazyků (němčina, jidiš aj.), jako je Arje,

³⁵ Jméno je zapsané počátečními písmeny v prvním slovu na řádcích.

³⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 68-69

³⁷ Tamtéž, str. 86

³⁸ Tamtéž, str. 86-89

³⁹ Tamtéž, , str. 86-89

⁴⁰ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 37

⁴¹ „Mládě lví je Juda. S úlovkem, můj synu, vystoupil jsi vzhůru. Stočil se a odpočíval jako lev, jako lvice.“

Lejb, Low, Lobl, případně k příjmením jako Lowy, Libermann, Liber, výjimečně Zundl. V 19. stol. se používalo i pro jméno Leopold. Juda nebo Jehuda slouží také jako pojmenování celého židovského národa, tím pádem i lev v jedné ze svých variant značí příslušnost k židovství bez další souvislosti.⁴²

Lva lze spojit se zdůrazněním ochranné funkce zvířat, jako např. v 1 Kr 10:20, kde lvi chrání Šalamounův trůn, nebo s výjimečnou silou a schopnostmi (2. Sam 1:23⁴³). Judův kmen byl takto označen jako královský, vládnoucí nad kmeny ostatními.⁴⁴

Dva hlavní způsoby vyobrazení jsou lev ležící a v bojovém postavení. Ležící schoulený lev byl oblíbený motiv v polovině 19. století. Lev na zadních v útočném postoji na zadních je doložený od 17. stol a na venkovských hřbitovech od 18. stol. Mezi obměny těchto typů patří lev připravený ke skoku, sedící, kráčející, lvíče hrající si s koulí, případně dvojice lvů podpírající hlavní téma náhrobku (koruna, letopočet, ...). Přesnou podstatu příjmení Löwenstein vystihuje lev opírající se o kámen. Zvláštní význam má lev s korunou na hlavě, který symbolizuje očekávání příchodu Mesiáše.⁴⁵

Lev je oblíbeným motivem v židovském umění a vyskytuje se i na synagogálních textiliích, štítech na Tóru, korunách a chanukových svícnech.⁴⁶

4.3. Medvěd

Během 17. stol. byl jedním z méně obvyklých symbolů medvěd. Na náhrobcích se vyskytuje v posunutém významu a vztahuje se k dalšímu Jákobovu synovi Isacharovi. Jákob o něm mluví jako oslovi nosícímu břemeno a sklánějícího rameno (Gn 49:14-15). Podobně jako osel, i medvěd vyniká stejnými atributy a je proto používán na náhrobcích. Kromě jména Isachar jsou na náhrobcích s tímto reliéfem spojená také rodinná jména Ber a Dov jejichž význam je v překladu medvěd.

Z mystického pohledu může mít medvěd hledající strom s medem souvislost s hledáním „sladkosti“ ve studiu Tóry.⁴⁷

⁴² STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 69-71

⁴³ „Saul a Jónatan, v životě hodni líbezné lásky, neodloučili se od sebe ani v smrti. Bývali nad orly bystřejší a nad lvy udatnější.“

⁴⁴ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 1. část, MASKIL č. 4, leden 2009, Ročník 8, str. 5

⁴⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 69-71

⁴⁶ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str. 22

⁴⁷ Tamtéž, . 24

4.4. Jelen

Jelen se stal symbolem pro Jákobova syna Neftáliho, kterého v Gn 49:21 přirovnal k lani. Doložen je tento motiv od 1. poloviny 17. století. Jelen se vztahuje také k odvozeninám jmen z dalších jazyků jako Cvi, Hirš a Herš a příjmení Hirsch.⁴⁸

Cvi (jelen) například znamená přeneseně krásu, s čímž se výrazně setkáváme v Písni písní. Pro svou krásu je jedno ze jmen Izraele *erec ha-Cvi*.⁴⁹

Kromě Gn 49:21 lze najít původ také v traktátu Pirkej Avot, kde se k popisu lidských vlastností používá několikera zvířecích příměrů. Jelenovi zde přisuzují rychlost, která se v souvislosti s judaismem váže na nutnost rychlého plnění příkazů Tóry.⁵⁰

Na náhrobcích je jelen zobrazován ve skoku, stojící nebo symetricky zdvojený, pravděpodobně vlivem často používaného zdvojení lvů.⁵¹

4.5. Vlk

Vlk je spojován s Benjaminem, nejmladším synem Jákobovým (Gn 49:27) a používá se i pro zobrazení jmen Zeev a Wolf, přičemž u rodového jména Wolf se stal i základem pro šlechtický erb. Zobrazován je buď sám nebo výjimečně zdvojený. Symbol vlka je doložen na náhrobcích z 17. a 18. stol.⁵²

4.6. Ryby

V Tóře toto připodobnění najdeme v Gn 48:16, kdy Jákob žehná Josefovým synům Menasemu a Efraimovi: "...ať požehná těmto chlapcům... ať se nesmírně rozmnoží uprostřed země." Sloveso rozmnoží vychází z hebrejského *dag-* ryba. Používány byly nejvíce na náhrobcích z 18. a 19. stol. s osobními jmény Kerpl, Karpeles nebo rodové jméno Fischer.⁵³

Ryby jsou na náhrobcích nejčastěji ve třech vyobrazeních: tři propletené ryby v kruhových terčících, dvě symetricky propletené ryby a pro jméno Karpeles motiv jedné ryby nebo dvou umístěných nad sebou, které provází zemřelé této rodiny i mimo hřbitov v Praze. Můžeme jej

⁴⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.72*

⁴⁹ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů, 1996, str. 26*

⁵⁰ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.72-73*

⁵¹ Tamtéž, *str. 74*

⁵² STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 1. část, MASKIL č. 4, Leden 2009, Ročník 8, str. 6

⁵³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 2. část, MASKIL č. 5, Únor 2009, Ročník 8, str. 4

nalézt na mnoha náhrobcích žen z rodiny Karpeles, a to i u těch, které se z rodiny provdaly (změnily jméno).⁵⁴

V judaismu znamená ryba ve spojení se svátkem *Purim* (Svátek připomínající události knihy Ester) schopnost židovského národa přežít nejrůznější katastrofy a teplé měsíce v tomto období přináší plodnost a štěstí.⁵⁵

4.7. Ptáček a holubička

Ženská jména jsou další samostatnou skupinou se kterou se na židovských hřbitovech setkáváme. Významným symbolem ženských náhrobků byl ptáček nebo holubička, zastupují jména jako Cipora, Fegele (Fajgele) nebo Taubele. Tyto motivy byly vytvořeny kvůli potřebě dalšího zdobení a zdůraznění jmen. Na Starém židovském hřbitově v Praze se objevují od 17. století. Ptáček či holubička bývají zobrazené samostatně nebo v páru nebo sedící na větvích a stromech. Zajímavou výjimku jsou reliéfy dvou heraldicky pojatých orlů.⁵⁶

Kromě ženského pojetí jsou doloženy náhrobky s ptáčkem i v mužské verzi. Odkazující na jméno Jona (vyobrazení holuba) a na rodinné jméno Vogel, případně se jedná o symbol odcházející duše zemřelého. Holubička může být také vnímána jako přechod mezi věcným a duchovním světem, jelikož ve zpěvu ptáků lze slyšet hlas Boží. V době exilu věřili židovští básníci, že motlitby a duše letí v podobě holubice k Sionu.⁵⁷

4.8. Květina

V první polovině 19. stol. se na židovských náhrobcích často objevovalo vyobrazení květiny/růže. Bylo spojované hlavně se jmény Blume, Blimele, Rejzl, Rosa, Resi nebo příjmením Rosenzweig. Mezi atributy na které symbol květiny upozorňuje patří především křehkost, půvab nebo mladý věk zemřelé. Motiv květiny se objevuje v kombinaci s dalšími symboly, např. s kohenskými dlaněmi.⁵⁸

⁵⁴ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 2. část, MASKIL č. 5, Únor 2009, Ročník 8, str. 4

⁵⁵ GOTTLIEB, Freema. *Symbyly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.24

⁵⁶ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 2. část, MASKIL č. 5, Únor 2009, Ročník 8, str. 4

⁵⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 80 a GOTTLIEB, Freema. *Symbyly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.26

⁵⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 82

4.9. Studna

Mimo obvyklé symboly s jednoduchým významem, jako v případě květiny, existují na ženských náhrobcích i vyobrazení, která jsou podložena hlubokými znalostmi biblických příběhů a jejich komentářů. Jsou založené spíše na charakteristických vlastnostech a činnostech, které jsou spjaté s postavou daného jména v biblickém příběhu, a poukazují na podobné vlastnosti, kterými oplýval zemřelý. Jako příklad můžeme uvést vyobrazení studny spjaté se jménem Mirjam. Biblická Mirjam, sestra Mojžíše a Arona, je spojována se zajištěním vody při putování pouští po vyjití z Egypta. Po její smrti následovalo katastrofální sucho a velký nedostatek vody (Nu 20:1–2). Spojitost studny a *ec chajim* (stromu života) v textu náhrobku v Ivančicích z roku 1831 vyjadřuje učení Tóry ze které zemřelá během života čerpala.⁵⁹

4.10. Figurální motivy

Lidské postavy jsou výrazným specifikem Pražského židovského hřbitova. Na dalších místech se objevují velice sporadicky a s mnoha různými významy. Nejvíce využívané jsou motivy postav na náhrobcích mladých a neprovdaných dívek, někdy doprovázené oblíbenými hračkami zemřelých. Jako jediný motiv upozorňuje na věkovou skupinu zemřelých, jelikož byl využíván především na náhrobcích dětí a velmi mladých lidí. Tato tradice vznikla ve 20. letech 17. století.⁶⁰

Je doložen i motiv dvojčat na náhrobku rodiny Teomim (blíženci) nebo vyobrazení Adama a Evy spojené se ženským jménem Chava. Ženské jméno Bracha je ve dvou případech spojeno s věncem přidržovaným postavičkami andělů. Překlad tohoto jména je pozeňnaná a díky tomuto významu získalo osobní jméno svoje znázornění na náhrobcích. Jákob na žebříku s anděli má původ v Gn 28:11-13, a podobně jako u náhrobku Mirjam nebo Mošeho (plnicího příkázání Tóry) se zaměřuje na osobnost zemřelého ve srovnání s důležitou událostí v životě svého jmenovce.⁶¹

⁵⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 82-83

⁶⁰ *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 84-85

⁶¹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 2. část, MASKIL č. 5, Únor 2009, Ročník 8, str. 5 a STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 83-84

4.11. Magen David

Motiv Davidova štítu, který je známý také jako Davidova hvězda, se vyskytuje už od starověku a byl považován za magické znamení v mnoha kulturách. Je tvořen dvěma vzájemně se protínajícími rovnostrannými trojúhelníky. S králem Davidem je spojován až od středověku.⁶²

Na našem území se symbol Davidova štítu začal oficiálně používat v Praze, odkud se během 17. a 18. stol. rozšířil do dalších obcí. Není jasné, jestli si Židé vybrali tento symbol sami nebo jestli jim byl vnucen úřady, ale brzy se jeho užívání těšilo velké oblibě. Kromě praporu který Židům umožnil nosit Karel IV. se hexagram objevuje i na několika pražských hebrejských tiscích. Na Starém židovském hřbitově je reliéf hexagramu ve špičce náhrobku kronikáře Davida Ganse (autor kroniky Cemach David) z roku 1613.⁶³

Do 19. stol. se tento symbol používal ve spojení se jmény David a Menachem (Utěšitel) kvůli jeho připodobnění ke štítu, biblickým textem charakterizovaným jako spása (2S 22:3, Ž 18:3). Nejvíce se vyskytuje na Starém pražském židovském hřbitově. Od 19. stol. je Magen David používám spíše jako obecné vyjádření židovství, než jako určení jména zemřelého.⁶⁴

4.12. Harfa

Kromě Davidovy hvězdy se pro vyjádření jména využívala také harfa, na kterou podle 1S:23 biblický král David, známý jako autor většiny žalmů, hrál. Pravděpodobně proto, že Magen David začal být používán jako obecný symbol, nalezneme harfu na náhrobcích až z období 2. poloviny 19. století.⁶⁵

4.13. Erby

Jedním z málo častých vyobrazení, která se od 17. stol. objevují, jsou erby. Málo početné jsou z důvodu četnosti samotných nositelů. Mimo vyjádření jména zdůrazňují hlavně hodnost a

⁶² STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 3. část, MASKIL č. 6, Březen 2009, Ročník 8, str. 4

⁶³ SCHOLEM, Gershom Gerhard. *Davidova hvězda*. Přeložil Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1995, str. 71-73

⁶⁴ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 3. část, MASKIL č. 6, Březen 2009, Ročník 8, str. 4

⁶⁵ Tamtéž, str. 4

postavení ve společnosti, které ale často vedlo ke ztrátě židovské identity a ke konverzi ke katolictví, náboženství většiny české populace.⁶⁶

Prvním Židem se šlechtickým titulem byl Jaakov Baševi z Treuenburgu. Jeho erb se skládal z černého štítu, který byl diagonálně rozdělení stříbrným břevnem a třemi červenými a dvěma zlatými hvězdami po stranách. Erb se opakuje na náhrobcích jeho ženy⁶⁷ a synů.⁶⁸

⁶⁶ T STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 3. část, MASKIL č. 6, Březen 2009, Ročník 8, str. 4

⁶⁷ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 62-63

⁶⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 89

5. Symboly funkcí, povolání a činností

Samostatnou skupinou symbolů, která vystihuje ukončený život, jsou ty, které zahrnují všechny funkce, povolání a činnosti, které nebožtík za života vykonával. Tato skupina je velmi rozmanitá a zahrnuje většinu činností, které byly potřeba pro fungování židovských obcí v diaspoře. Náhrobní reliéfy zahrnují jak činnosti, které směly být vykonávány pouze uvnitř komunit, tak činnosti do 19. stol zakázané.⁶⁹

Povolání bylo nejčastěji vyjádřeno reliéfem charakteristického nástroje, který zemřelý používal.⁷⁰

5.1. Kniha

Jedním z možných označení náhrobků rabínů, kantorů a matrikářů je kniha. Na výzdobu náhrobků nebyl jednotný předpis, tudíž mohou být jejich náhrobky bez reliéfů, se zvýrazněním osobního jména, levitským nebo kohenským znamením nebo s knihou v kombinaci s dalším symbolem. Kniha je zdůrazněním rabínské činnosti. Zodpovídá za výuku a náboženský život, je členem rabínského soudu nebo učitelem v ješivě. Z hlediska halachy sleduje řešení problémů v obci. Reliéf knihy spolu se dvěma brky také upozorňuje na matrikářskou činnost.⁷¹

Velice často však mívá tento motiv souvislost s Tórou. V případě, že náhrobek patří chazanovi neboli kantorovi (předzpěvákovi v synagoze), představuje *sidur* neboli knihu synagogálních modliteb. Spolu s nápisem na náhrobku může kniha také poukazovat na znalost Talmudu, která bývá také vyjádřena poličkou s knihami, oblíbenou na sepulkurálních památkách ve východní Evropě. Dvě poličky s pěti a šesti knihami odkazují na zbožnost a znalost Tóry i Talmudu (Celek židovského zákona a tradice). Kniha v souvislosti s kantorem se na náhrobcích objevuje od počátku 17. stol.⁷²

⁶⁹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Symboly činností a povolání, 4. část, MASKIL č. 7, Duben 2009, Ročník 8, str. 4

⁷⁰ PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str.43

⁷¹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Činnosti spojené s fungováním židovských obcí v diaspoře, 5. část, MASKIL č. 8, Květen 2009, Ročník 8, str. 4

⁷² STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry (II), 8. část, MASKIL č. 12, Zář 2009, Ročník 8, str. 4

Na ženských náhrobích otevřená či zavřená kniha nevyjadřuje znalost, ale spíše celkovou zbožnost. Oblíbeným zvykem bylo zdobení reliéfem knihy na náhrobkách manželek rabínů z 1. pol. 19. století.⁷³

Objevuje se i jako smuteční motiv viz str. 44

5.2. Mohelská souprava

Brit mila- obřizka se podle zdravotního stavu vztahuje na chlapce od osmi dnů a je jí naplňována Abrahámová smlouva (Gn 17:9-14). Převážně stříbrné mohelské náčiní k obřizce se sestává z nože, ochranného štítu, misky a lahvičky na hojivý prášek, a jeho zobrazení na náhrobkách mohelů bylo oblíbené především na venkovských hřbitovech. Součástí setu můžeme na reliéfech najít v různých kombinacích, rozmanitě výtvarně řešené, někdy i samostatně (například nůž).⁷⁴

5.3. Šofar

Další z činností mohelů bylo troubení na šofar⁷⁵, jehož zvuk měl připomínat pokání spojené s obdobím svátků. Na náhrobkách bývá šofar zobrazován spolu se symboly mohelství v případech, že byly tyto činnosti vykonávány současně.⁷⁶

5.4. Písař

Mezi činnosti písaře židovské obce patří opisování svitku Tóry, textů pro motlitební řemínky *tfilin* (motlitební řemínky) a pro *mezuzy* (schránka na dveřích obsahující svitek s biblickými verši). Dále pak má na starosti písemnosti ohledně manželství (*ketuba*- manželská smlouva a *get*- rozvodová listina). V textu náhrobku může být tato profese zapsána pomocí zkratky ST“M, vyjádřena reliéfem píšící ruky nebo svitku Tóry, jako výsledku jeho nejdůležitější činnosti.⁷⁷

5.5. Mince a pokladnička

Gabaj cadeka, neboli správce pokladny v obci spravoval milodary, které poskytovali členové obce před svátky a při dalších příležitostech. Tato pozice byla ustálena v židovských obcích

⁷³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry (II), 8. část, MASKIL č. 12, Zář 2009, Ročník 8, str. 4

⁷⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 98*

⁷⁵ Roh (většinou beraní), na který se troubí v měsíci elul a tišri na Nový rok a na Jom Kipur.

⁷⁶ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Činnosti spojené s fungováním židovských obcí v diaspoře, 5. část, MASKIL č. 8, Květen 2009, Ročník 8, str. 4

⁷⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 98*

už v ranném středověku a na náhrobcích bývá znázorněna několika způsoby. Převážně bývá zdůrazněna v epigrafice, dále pak pomocí výtvarného zobrazení v podobě pokladničky, pokladničky s mincí, na některých náhrobcích i s rukou pokladníka. Výjimkou je reliéf samotné mince. Pokladnička, jako motiv činnosti, byla využívána až do 2. pol. 19. Stol.⁷⁸

5.6. Šamaš a šochet

Šamaš neboli sluha byl zřízenec zajišťující údržbu synagogy. Patřil k placeným zaměstnancům obce. Této funkci odpovídá symbol klíčů. *Šochet* byla pak funkce, která zajišťovala rituální porážku zvířat. Úkolem *šocheta* bylo předepsaným způsobem porazit zvíře, aby trpělo co nejméně, a zbavit jej krve, jelikož je její požívání v judaismu zakázané. Symbolem pro tuto činnost byl nůž ke košerování.⁷⁹

5.7. Kotva

Kotvu můžeme nalézt na náhrobcích obchodníků. Bylo to povolání, které Židé mohli provozovat během staletí a které se stalo jedním z nejčastějších, ale na náhrobcích jeho vyobrazení nalézáme až od počátku 19. Stol. V židovském prostředí byla ovšem kotva, jako symbol obchodu, využívána již dříve. Například na domě rodiny Popper (Březnice, 18. stol.) nad jeho postranním vchodem. Na několika náhrobcích je kotva zobrazena spolu s Merkurovou holí *cadeceus*, symbolem obchodu převzatým s nežidovského světa z důvodu stále častější asimilace.⁸⁰

5.8. Lékař, lékárník, léčitel a ranhojič

Uznávaná a vysoce vážená profese lékaře byla na náhrobních reliéfech zachycena od 17. Stol. na do uzavření Starého židovského hřbitova lancetou⁸¹. Dále se tato symbolika nepoužívala. Až v pol. 19. Stol. ji nahrazuje další původně nežidovský motiv, Aeskulapova hůl⁸², která se objevuje na náhrobích nejen lékařů, ale i léčitelů, ranhojičů a osob zodpovědných za hygienu. Vyobrazena je většinou ve vertikální ose, ale existují výjimky, kdy je buď v ose horizontální

⁷⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 98

⁷⁹ Tamtéž, str. 101

⁸⁰ Tamtéž, str. 101-102

⁸¹ Lanceta: chirurgický nástroj na pouštění žilou.

⁸² Původ má v antické mytologii, kde řecký bůh Asklepius snil o hadovi obtočeném kolem hole, který pije z misky ozdravný nápoj/lektvar.

nebo jsou na reliéfu hadi dva. Pro lékárníky se na Starém židovském hřbitově používal symbol hmoždíře.⁸³

5.9. Méně časté motivy

Unikátní motiv poštovní trubky je na dvojnáhrobku Jechiela a Ley Taussigových (1797/1798). Taussig byl nájemcem židovské sběrný poštovních psaní, která měla právo na příjem i doručení jako jediná v Praze. Motiv trubky byl použit i na náhrobku Taussigovy dcery Figly (1820).⁸⁴

Symbolem pro povolání švadleny nebo krejčího byly nůžky, na náhrobcích zobrazované od 17. století. Objevuje se i náhrobek s vyobrazením spínacího špendlíku.⁸⁵

Poté, co v pol. 19. stol. začaly být ve větší míře provozována řemesla, do té doby omezená, vznikla i potřeba zobrazit úspěch představitelů tohoto povolání. Na náhrobcích se od té doby objevovaly motivy výsledků činnosti nebo pracovní náčiní u povolání, jako byl výrobce pečetidel, kameník, technik, aj. Mezi příklady můžeme uvést pečetidlo, rydlo nebo kružítko na náhrobku truhláře a kameníka. Pro náhrobek stavitele bylo typické kladívko a trojúhelník. Na Starém židovském hřbitově v Praze se na náhrobku řezníka objevuje motiv dobytčete a na náhrobku hudebníka housle. Od druhé poloviny 19. stol. se na náhrobcích právníků využívá všeobecně uznávaný symbol vah.⁸⁶

⁸³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Další povolání, 6. část, MASKIL č. 9, Červen 2009, Ročník 8, str. 4

⁸⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 104

⁸⁵ Tamtéž, str. 106

⁸⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 106-108 a PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe*. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 43

6. Vyjádření Tóry

Podle Babylonského Talmudu⁸⁷ stojí svět na Tóře, bohoslužbě a skutcích milosrdenství.

Tóra, jakožto první z nich, má velký význam v průběhu celého života každého Žida. Zavisí na ní řád ve světě, je návodem a vodítkem v různých životních situacích, jednou ze základních hodnot judaismu a její studium je povinností pro všechny. Tóra je Pět knih Mojžíšových, ale jako pojem může obsahovat veškeré učení judaismu (Talmud, další výklady a komentáře). Na náhrobcích je zachycena několika způsoby, mezi něž patří i místa jejího uložení a alegorie.⁸⁸

6.1. Desky desatera

Desky desatera neboli *Šnej luchot ha-brit* (Dvě desky smlouvy) jsou symbolem smlouvy, kterou uzavřel Bůh s Mojžíšem na hoře Sinaj (Ex 20:1-17). Obsahují základní příkazy, které se staly etickým kodexem celého lidstva.⁸⁹ Dle talmudických popisů měly tvar krychle nebo dvou spojených rukou (Píseň písní Rabba 5:14,1) a desatero představovalo jejich prsty.⁹⁰ Jsou součástí Tóry, kterou ve výtvarném pojetí mnohdy zastupují. Na našem území se často nachází náhrobky, které jsou jako Desky desatera tvarovány nebo jsou tvarem desek zakončeny na vrchu. Nejstarší jsou dochovány ze 17. stol., ale nejvíce jich je z 18. a počátku 19. století. Jedná se především o dvojnáhrobky manželů, případně sourozenců a dalších příbuzných, ale existují i náhrobky s tímto motivem určené pouze pro jednu osobu. Dvojnáhrobky, které desky Desatera pouze naznačují, existují v různých podobách na většině židovských hřbitovů.⁹¹

Desky s počátečními slovy desatera, případně jen s čísly, údaji o době úmrtí nebo se zkratkou úvodní formule “zde leží“ se vyskytují i jako reliéfní výzdoba náhrobků, inspirovaná synagogálním uměním. Na synagogálních textíliích a dalších předmětech se tento motiv objevoval nejpozději od 17. století. Desky vycházející z mraku mají připomenout oblak, který

⁸⁷ „Dokončen asi v 6. stol. obč. l.“ NEWMAN, Ja'akov. *Judaismus od A do Z*. Praha, 1992, str. 222

⁸⁸ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str. 4

⁸⁹ Tamtéž, str. 4

⁹⁰ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str. 4

⁹¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 26-28

zakrýval horu Sinaj při darování Tóry. Ten vytvářel předěl mezi Bohem a lidským stvořením. Mrak také symbolizuje *šechinu* neboli Boží přítomnost.⁹²

V některých případech symbol Desatera připomíná jméno zemřelého- Moše.⁹³

6.2. Archa úmluvy

Archa úmluvy, hebrejsky *aron ha-brit* či *aron ha-edut*, byla pozlacená truhla završená korunou a s kruhy pro tyče po stranách, pomocí kterých byla přenášena. Obsahovala nalezený svitek Tóry (2 Kr 22:8-11) a byla ústředním prvkem ve Stanu úmluvy (*miškan*), ze kterého byla přesunuta do Šalamounem postaveného Chrámu a uložena do Nejsvětější svatyně. V sepulkurálním umění je netypická, přesto se však objevuje na náhrobku Mošeho Brůčka v Heřmanově Městci, spolu s dvojicí lvů, kteří nahrazují cheruby. Archa má v tomto případě několik významů. Symbolizuje Tóru, připomíná jméno Mojžíš a především klade důraz na přikázání Tóry, která za života plnil zemřelý.⁹⁴

6.3. Pilastry a polosloup

Základním typ barokního náhrobního kamene se vyznačuje ohraničením architektonickými prvky. Pilastry a polosloup jsou spojovány s představou brány. Tou nejslavnější byla ta do Šalamounova chrámu. Byla ohraničena dvěma sloupy s granátovými jablky a liliemi na vrchu (1 Kr 7:15-22).⁹⁵ V První královské 7:21 jsou tyto dva sloupy pojmenovány Jachin a Boaz. Tento motiv se objevuje i na synagogálních oponách.⁹⁶

6.4. Svatostánek

Architektonické prvky se po zničení Chrámu začaly objevovat jako připomínka jeho existence i v synagogách, které byly budovány jako místa modlitby a shromažďování. Jejich významným prostorem je svatostánek- *aron ha-kodeš*, kde je uložen svitek Tóry a další důležité náboženské předměty.⁹⁷ Je považován za předěl- bránu do jiného světa, do nebe (Ž 100:4) nebo bránu spravedlivých (Ž 118:19). Toto pojetí se projevuje i ve výzdobě náhrobků, částých

⁹² STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 27-28

⁹³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str.5

⁹⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.30

⁹⁵ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str. 6

⁹⁶ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.16

⁹⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.33

v 17. stol na Starém židovském hřbitově. *Aron ha-kodeš* jako připomínka svatého prostoru Chrámu, kde pod vlivem *šechiny* mrtvý ožije, byl vyobrazen a v textu doložen na náhrobku Sali, ženy Avigdora Aliny v Tučapech z roku 1859.⁹⁸

6.5. Palmety

Ornament palmety, připomínající korunu palmy, mušli nebo vějíř, je znám už z dob Chrámu a antických synagog. V průběhu staletí byl používán jako výtvarný prvek, který původně spolu se sloupy orámování symbolizoval bránu. Později se proměnil pouze v ornamentální a ozdobný prvek bez dalšího sdělení.⁹⁹

6.6. Svitek Tóry

Svitek Tóry je natočen na dvou dřevěných tyčích, nazývaných stromy života. Je uložen ve svatostánku, chráněn pouzdrem a pláštíkem, ozoben štítem a *rimonim*- nástavci v podobě granátových jablek. Tóra na náhrobku měla v různých obdobích rozdílné významy. Na Starém židovském hřbitově symbolizuje povolání písaře¹⁰⁰. Častým významem Tóry nebo některé její části na náhrobku (jako stříbrný štít chránící Tóru nebo *jad*- ukazovátka pro sledování textu), byla v polovině 19. stol připomínka, že daný člověk Tóru a další náčiní věnoval do synagogy. Typické je to pro Pohořelickou obec, kde se z takového zobrazování stal zvyk.¹⁰¹

6.7. Strom života

Tóra je v biblickém textu také připodobněna k *ec chajim*- stromu života (Př 3,18¹⁰²) a patří mezi nejznámější stromy v judaismu. V podobě rozvinutého svitku Tóry se dvěma tyčemi (*acej chajim*- stromy života) můžeme tento symbol najít na náhrobcích od konce 17. století. V Pohořelicích se opět vztahuje k darování Tóry do synagogy a jedná se o ženské náhrobky.¹⁰³

⁹⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.33

⁹⁹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str.6

¹⁰⁰ viz str. 26

¹⁰¹ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str.6

¹⁰² „Stromem života je těm, kdo se jí drží, blaze je těm, kdo se jí drží.“

¹⁰³ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.35

Do začátku 19. stol. bylo možné tuto symboliku interpretovat pouze na základě výtvarné podoby. Ve 30. letech 19. stol. byl motiv *ec chajim* na několika náhrobcích potvrzen i epigrafikou.¹⁰⁴

Kombinace symbolů desek Desatera, stromu života a také Davidovy hvězdy se vyskytuje od začátku 18. stol. Existují i náhrobky ve tvaru desek s oblouky završenými korunami a orámované polosloupky, které mají představovat *rimonim*. Jsou typické pro Osoblažský hřbitov.¹⁰⁵

Tóra interpretovaná jako *ec chajim* je na náhrobích spojená s představou, že je podstatou světa a předpokladem k životu, a byla zobrazována také v podobě stromu s plody. Společně se stromem poznání dobrého a zlého rostl strom života v zahradě ráje a vyjadřuje představu, že je zdrojem nesmrtelnosti ve světě, který přijde. Bývá doprovázen jelenem okusujícím jeho plody, nebo jejich dvojicí, kteří představují úsilí žít podle příkazů Tóry.¹⁰⁶

Někteří židovští komentátoři jej specifikovali jako olivovník, a proto může být tento symbol vyjádřen *menorou*- sedmiramenným svícem plněným olivovým olejem.¹⁰⁷

6.8. Dar Tóry

Bohem darovanou Tóru na hoře Sinaj symbolizuje *matan tora*- dar Tóry. Kniha, kterou drží Bůh pravou rukou¹⁰⁸, vystupující z oblaku a s vycházejícími paprsky, které korespondují s biblickým sdělením, že Tóra je světlem, se používala především na náhrobky mužů. Objevuje se na našem území od poloviny 19. století.¹⁰⁹

Ruka ilustrovala také prozřetelnost. *Chamsa*, amulet Středomořských Arabů a Židů, měla být účinnou ochranou proti zlu.¹¹⁰ Jeho moc je dána tím, že nahrazuje obraz boha jako člověka v kulturách, které takové zobrazování zakazují. O mocné ruce boží hovoří i biblický text ve vyprávění o vyvedení Izraele z Egypta.¹¹¹

¹⁰⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.35

¹⁰⁵ Tamtéž str. 36.

¹⁰⁶ Tamtéž str. 37

¹⁰⁷ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8, str.7

¹⁰⁸ Ruka milosrdenství a lásky.

¹⁰⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.34

¹¹⁰ Arabové *chamse* říkali Ruka Fátimy nebo Ruka Ajši, židé Ruka Miriam a pro křesťany byl amulet Rukou Panny Marie.

¹¹¹ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.4

7. Symboly spojené s původem, náboženskými povinnostmi a dobročinností

Židovský náhrobek sloužil především proto, aby udržel povědomí o pohřbeném člověku a charakterizoval ho pomocí textu a výzdoby. Dalším ze způsobů bylo zobrazení dědičně předávaných povinností významných izraelských rodů a činnosti spojené s náboženskými povinnostmi.¹¹²

Velké úsilí se projevovalo ve snaze vyobrazit na náhrobcích konání dobrých skutků, jelikož vymezují možnost zvrátit nepříznivý výnos. Dobročinnost, která je třetím pilířem judaismu a je spojená již s postavou Abrahama, spolu s modlitbou a pokáním může zajistit nebožtíkovi místo v *olam ha-ba* (svět, který přijde). *Gmilut chasidim* (skutky lásky) nemají přesně stanovený rozsah. Kvůli abstraktnosti pojmu bylo obtížné najít způsob, jakým by mohly být zobrazovány na náhrobcích.¹¹³

7.1. Žehnající ruce

Žehnající dlaně mají připomenout dědičnou povinnost a příslušenství k rodu Kohenů, povoláných k provádění obětí a dalších povinností v *Miškanu* (Stanu úmluvy) a později i v Chrámu. Kohanim se stali prostředníky mezi Bohem a Izraelity a pouze nejvyšší z nich-velekněz- směl o Jom Kipur pronášet jméno Boží za oponou Nejsvětější svatyně a přinášet požehnání veškerému lidu a zemi (Lv 16:2). Po zničení Chrámu se kněžské povinnosti výrazně zredukovali a pod jejich vliv spadala vždy jen místní komunita. Prováděli *Birkat Kohanim*- kněžské požehnání- z něhož vznikl motiv žehnajících rukou, který nalézáme na náhrobcích členů tohoto rodu. U nás se objevují od 16. stol., spolu s vyobrazeními na synagogálních textiliích, rukopisech a tiscích.¹¹⁴

V kabalistickém kosmu se požehnání vztaženými dlaněmi děje prostřednictvím emanací deseti safír, které představuje deset prstů na roukou. Když kněz vztahuje ruce k požehnání, nemělo by se na ně pohlédnout, protože se nad nimi vznáší oblak *šechiny* (Boží přítomnost).¹¹⁵

¹¹² STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Symboly činností a povolání, 4. část, MASKIL č. 7, Duben 2009, Ročník 8, str. 4

¹¹³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Další povolání, 6. část, MASKIL č. 9, Červen 2009, Ročník 8, str. 5

¹¹⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 38

¹¹⁵ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str. 2

Symbol rukou bývá umístěn v horní části náhrobku a může v něm být vepsán začátek eulogie, chvalo zpěvu, datum úmrtí nebo titul. Spolu s žehnajícími dlaněmi bývá zmíněna nebo vyobrazena i *Keter kehuna* (koruna kněžství, traktát Pirkej Avot), jejíž určující nápis může být vepsán i do samotného symbolu dlaní.

Vzhled nedovoloval mnoho modifikací, proto mimo tradiční zobrazení najdeme výjimky jen zřídka. Jednou z nich je vyobrazení pouze jedné ruky nebo umístění kohenských rukou v dolní části náhrobku. Na náhrobcích bez výtvarného zdobení bývá příslušnost k tomuto rodu zdůrazněna hebrejskými písmeny K“C, která jsou zkratkou sousloví *kohen cadek* (kněz spravedlnosti), hebrejským písmenem *šin*, které vyjadřuje jedno z Božích jmen (*Šadaš*) a Boží přítomnost, nebo je zmíněna pouze v textu jako *ha-Kohen*.¹¹⁶

Dědičnost Kohenů jde pouze po mužské linii, a proto jsou dlaně obvykle jen na mužských a chlapeckých náhrobcích. Výjimkou je ženský náhrobek v Ivančicích z konce 16. století.¹¹⁷

Kohenské náhrobky jsou soustředěny ve skupinách na krajích hřbitova v blízkosti speciálních branek. Spolu s mimořádnými povinnostmi se na koheny vztahovaly i zvláštní zákazy. Styk s mrtvými poskvrňoval, a proto byl jejich styk omezen pouze na pohřby nejbližších příbuzných (Lv 21:1-4). Díky umístění hrobů na krajích hřbitovů v dohledu bočních branek se tak mohli pohřbů účastnit, aniž by vstoupily na hřbitov.¹¹⁸

Potomci prvního velekněze Arona nesou často jména jako Cohen, Cowan, Kahn, Katz nebo Kagan.¹¹⁹

7.2. Levitská konvička

Kmen Lévi (*levijim*) hraje v historii zvláštní roli. Z rodu třetího Jákobova syna pocházel Mojžíš s jeho bratrem Aronem a sestrou Mirjam. Členové tohoto kmenu byli vybráni pro službu ve Stanu úmluvy místo prvorozených (Nu 3:12). Po zničení Chrámu Levitům z jejich povinností a výsad zbylo omývání rukou kohenům před požehnáním. Díky této povinnosti vznikl i symbol konvice, který se vyobrazoval na náhrobních reliéfech členů tohoto kmene. Mezi další varianty tohoto motivu patří kovice s mísou, dvě symetricky umístěné konvice nebo konvice nalévající vodu držená rukou levity¹²⁰. Výjimkou je kompletní výjev, kde jsou

¹¹⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 38

¹¹⁷ Tamtéž str. 40

¹¹⁸ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Symboly činností a povolání, 4. část, MASKIL č. 7, Duben 2009, Ročník 8, str. 5

¹¹⁹ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.2

¹²⁰ Nahradila kijor- Nádoby určenou na omývání rukou kohenu v dobách chrámu.

kromě rukou levity a konvice zobrazeny také ruce kohena. Pokud nebyla konvice v jakémkoliv podobě na náhrobku zobrazena, příslušnost k Lévičům se zaznamenávala označením *ha-levi* nebo zkratkou SGL (*sgan ha-levijim*)- kníže levitů. Existuje i několik sporných náhrobků, kde výtvarná podoba nesouhlasí s textem, tudíž není jisté, zda se dá konvice na náhrobku interpretovat jako levitský symbol.¹²¹

Levitská konvice se často kombinovala s dalšími symboly, nejvíce se zvířecími motivy, které vyjadřovali osobní jméno zemřelého.¹²²

Levitský symbol může být výjimečně i na náhrobku ženském. Příslušnost žen ke kmeni Levi byla na náhrobcích v několika případech popsána souslovím *ešet Levi*- žena z domu Levi.¹²³

7.3. Tkadlena cicit

Činnost vedoucí k vykonávání náboženských povinností žen bylo tkaní *cicit* (třásní na mužských motlitebních pláštích). Vyobrazení figurálního motivu vyjadřujícího činnost je unikátní a bylo podloženo v náhrobním nápise.¹²⁴

7.4. Motiv rukou na ženských náhrobcích

Ruce jako téma, které se vztahuje na náhrobky žen, nejvíce symbolizuje modlitbu po zapalování šabatových svící v předvečer šabatu u které si dlaněmi zakrývají obličej. Tento motiv bývá obvykle zobrazen spolu se svícem. Doložený je až z počátku 20. stol. V Čechách a na Moravě tento motiv příliš nezdůvodňuje.¹²⁵

7.5. Dobročinnost

Cedaka je projevem dobrých skutků a jednou ze tří rozhodujících činností pro osud duše člověka, který se zodpovídá ze svých činnů a je podle nich obdarován nebo potrestán od nejvyššího Soudce.¹²⁶ I proto se vyjádření dobročinnosti objevuje i na náhrobcích a bývají zobrazena pomocí alegorie.

¹²¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 42*

¹²² Tamtéž, str. 42

¹²³ Tamtéž, str. 86

¹²⁴ Tamtéž, str. 85

¹²⁵ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Symboly činností a povolání, 4. část, MASKIL č. 7, Duben 2009, Ročník 8, str. 5

¹²⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str. 46*

Cdaka může být vykonána věnováním části jmění pro potřebné. Částka by se měla pohybovat mezi desetinou a pětinou majetku. Na náhrobcích je darování peněz spojeno se symbolem penízu darovaného do dlaně.¹²⁷

Granátové jablko, typické svými početnými zrníčky, je plodem, který také charakterizuje zemi Izrael a svátek Roš ha-Šana, který je spojen s pokáním. Zrníčka jablka vyjadřují dobré skutky, které na Roš ha-Šana zkoumá Bůh spolu s prohrěšky a určuje osud člověka a jeho duše. Mezi varianty zobrazení patří větvička s obrysem granátového jablka nebo rozkrojené jablko s jeho vnitřní strukturou a zrníčky rozprostřenými v dužině.¹²⁸

Mezi skutky, které se považují za dobročinnost, patří také darování svitku Tóry a dalších náboženských předmětů do synagogy. Tento zvyk je dobře doložený z Pohořelic. Několik zdejších náhrobků je zdobeno svitkem Tóry se štítem a sloupy, případně s *jadem* (ukazovátka ke čtení) aj. Předpokládá se, že vyobrazení byla spojena s konkrétními předměty, které byly do synagogy darovány.¹²⁹

Reliéf synagogy uprostřed nápisu patří Abrahamu Weissovi, který v Přelouči na svém pozemku založil a financoval stavbu místní synagogy. Zemřel v roce 1861, tedy v roce dokončení stavby.¹³⁰

Strom obtěžkaný plody či květy a palmový strom není na našem území jednoznačně interpretovatelný, ale předpokládá se, že by tyto symboly mohly mít souvislost s biblickým citátem „*Spravedlivý vykvete jako palma...*“ (Ž 92:13).¹³¹

Pokračování Žalmu 92:13 „...*a rozrůstá se jako libanonský cedr*“ může být na náhrobcích spravedlivých lidí vyvedeno jako *erez* (piniová šiška) vyobrazená v reliéfu nebo jako sochařsky zpracovaný nástavec. Piniová šiška představuje plod cedru, který rostl v zahradě ráje a z jehož dřeva byl Svatostánek v Chrámu.¹³²

Symbolem spravedlnosti několikrát zmíněným v Tanachu je *meil* (plášť). Vyskytuje se v pol. 19 stol.¹³³

¹²⁷ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Další povolání, 6. část, MASKIL č. 9, Červen 2009, Ročník 8, str. 5

¹²⁸ Tamtéž, str. 5

¹²⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.46

¹³⁰ Tamtéž, str. 48

¹³¹ Tamtéž, str. 15

¹³² Tamtéž, str. 51-53

¹³³ Tamtéž, str. 53

8. Motivy koruny

Koruna označuje královskou hodnost. Je umístěná na hlavě- nejvyšším místě na těle člověka a spravedliví s ní budou sedět v *olam ha-ba* (svět, který přijde). Místo "na hlavách" ovšem hebrejščina používá "v hlavách". Taková koruna je považována za součást člověka, za jakési světlo duše. Také kabala pro ni má svůj význam- symbolizuje zdroj božského požehnání. V učení o *sefirách* (deset cest, které tvoří základ všeho existujícího) je ta nejnižší ženská nazvána *malchut* (království) nebo *atara* (diadém). *Atara* je pak další jméno, kterým je nazývána Izrael.¹³⁴

S významnými postavami židovské historie a s chrámovými předměty jsou spojeny čtyři koruny, které židovskému národu dal podle Talmudu Bůh. *Keter Tora*, neboli koruna Tóry, patří Mojžíšovi, díky němuž získal Tóru celý národ, a završovala Archu úmluvy. Mojžíšovu bratru Áronovi- prvnímu veleknězi- byla určena *Keter kehuna* (koruna kněžství), která v Chrámu zdobila oltář na zvířecí oběti. *Keter malchut* (koruna vlády) náležela králi Davidovi a byla i na chrámovém stolu s chleby. Nejvyšší z nich, *Keter šem tov*- koruna dobrého jména, mohla patřit komukoliv, kdo se držel příkazů Tóry. Tyto symboly se používali i na synagogálních textiliích, odkud byly přejaty i pro výzdobu náhrobků. O kterou korunu se na jednotlivých náhrobcích jedná se určuje podle nápisů, nebo je odvozována z dalších souvislostí.¹³⁵

8.1. Keter Tora

Záslužný život v judaismu vede člověk, který se věnuje studiu Tóry a ještě lépe jejímu vyučování. A jelikož je v židovské obci předávání tradice dalším generacím vysoce ceněno, kantorům a vyučujícím ve společnosti vždy patřilo zvláštní postavení. Jejich činnost je na náhrobcích v několika případech zachycena korunou, popsanou jako koruna Tóry nebo zkratkou KT- *keter tora*.¹³⁶ Objevuje se na náhrobcích od počátku 19. stol., ale k většímu rozšíření došlo až v polovině století.¹³⁷

¹³⁴ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str. 8

¹³⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.56

¹³⁶ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry (II), 8. část, MASKIL č. 12, září 2009, Ročník 8, str.5

¹³⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.57

8.2. Keter kehuna

Keter kehuna bývá v souvislosti s kněžským úřadem a rodem často zobrazována spolu s žehnajícími dlaněmi. Bývá popsána v textu nebo je také vyjádřena zkratkou K"K a poukazuje na záslušnost činností vykonávaných členy rodu Kohenů.¹³⁸

8.3. Keter malchut

Keter malchut, zkratkou K"m, je na náhrobcích spojena s očekáváním Mesiáše z kmenu Judy, potomka Davidova. Tato tendence dosáhla v období 17. Stol. Jednoho ze svých vrcholů.¹³⁹

8.4. Keter šem tov

V traktátu Avot 4,17 rabín Šimona říká: "Jsou tři koruny- koruna Tóry, koruna kněžství a koruna královská. Ale koruna dobrého jména je nade vše." *Keter šem tov* je nejvýznamější ze všech předchozích a může ji získat každý.¹⁴⁰

Na náhrobku může být popsána textem, zkratkou KŠ"t nebo konkrétním popisem, že zemřelá osoba byla pohřbena "v dobrém jménu". V případě, že není popsána, se předpokládá, že se jedná právě o *keter šem tov*. Nejlépe odpovídá snahám pozůstalých vypovědět o zemřelém a jeho zásluhách. Jako jediná z korun se nachází i na ženských náhrobcích.¹⁴¹

8.5. Kombinace korun

Oproti synagogálním textiliím se na náhrobcích kvůli nedostatečnému místu a kvalitě materiálu zobrazovala jen jedna koruna s doplňujícím popisem o dvou a více. Vždy se jednalo o *keter šem tov* v kombinaci s korunou Tóry (*keter Tora ve-šem-tov*) či kněžství (*Keter kehuna ve-šem-tov*).¹⁴²

Vyobrazovat korunu pomocí jejího obrysu z hebrejského textu je tradice doložená z poloviny 18. století. Z první třetiny 19. stol. je dochován unikátní náhrobek, jehož ústředním motivem je vyobrazení slov *Tóra, šem tov a kehuna*, která jsou označena linkou tvarovanou do tří částí tak, aby připomínala tvar koruny. Ač není slovo *keter* v textu přímo zmíněno, díky kompozici a souvislostem v textu lze význam koruny odvodit. Na vrchu tohoto vyobrazení je ratolest s Davidovou hvězdou, která má zřejmě vyjádřit *cemach David*- Davidovu ratolest.¹⁴³

¹³⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.58

¹³⁹ Tamtéž, str.60

¹⁴⁰ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str.8

¹⁴¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.60-61

¹⁴² Tamtéž, str.61.

¹⁴³ Míří k představě, že Mesiáš bude pocházet z domu Davidova.

8.6. Atara

Na *ketubách* (svatebních smlouvách) se vyobrazuje koruna ve významu *atary* neboli ozdoby či čelenky, protože dle Příkladu 12:4 je žena ozdobou svého muže. Odlišit na náhrobku *keter* od *atary* lze pouze pomocí vysvětlujícího nápisu nebo upozornění v textu.¹⁴⁴

Atara je na náhrobcích zobrazena v několika variantách: jako *ateret tiferet*- koruna krásy, *ateret cvi*- spojení s motivem jelena/laně¹⁴⁵ nebo *ateret zahav*- zlatá koruna. *Ateret zahav*, zmíněna v knize Ester (Est 8:15), může být spojena se jménem Mordechaj a na náhrobku zobrazena v podobě slunce nebo slunečnice.¹⁴⁶

Tamtéž, str. 61-62

¹⁴⁴ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.62-64*
Ateret rošejnu morenu- ozdoba našeho představitele a učitele- je jeden z určujících nápisů, který *ataru* odlišuje od jiných korun.

¹⁴⁵ viz str. 20

¹⁴⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.62-64*

9. Symboly zármutku a skonu

Široká škála symbolů, která pro vyjádření smutku z odchodu člověka existuje, vychází nejen z židovské tradice, ale i z ikonografie, která se běžně používala okolním světem.¹⁴⁷

9.1. Dub pláče

Před vznikem hřbitovů a hromadných pohřebišť se jednotlivé hroby viditelně označovali pro kolemjdoucí. Obvyklým způsobem bylo pohřbít zemřelého pod stromem (1 Sam 31,13), který Jákob v Genesis 35,8 nazval dubem pláče- *alon bachut*.¹⁴⁸

Na náhrobcích se jedná o stylizované vegetativní motivy takto interpretované díky textu. První doložený náhrobek je z konce 16. stol., další se objevují až kolem 19. stol., kde mívají podobu smuteční vrby a jsou používány často i na ženských náhrobcích. Na náhrobcích manželů je pak vrba protějškem typicky mužských symbolů, jako je například mohelská souprava. Reliéf stromu bývá také kombinován s dalšími motivy: s hrobem, náhrobkem nebo vázou.¹⁴⁹

Ojedinelý je reliéf s *alon bachut* stojící uprostřed hřbitova a ohrazenou zdí spolu s budovou *tahary*. Existují i náhrobky, kdy vyobrazení *alon bachut* odkazuje na jméno zemřelého. Jedná se o členy rodiny Schönbaumů v Myslíkovicích.¹⁵⁰

Kromě Davidovy hvězdy, levitských a kohenských znamení se v případě dubu pláče jedná o nejdéle doložený motiv v našich zemích díky tomu, že byl jako jeden z mála používán po druhé světové válce.¹⁵¹

Insiprací, která vedla k rozšíření motivu na náhrobcích, bylo používání stromu jako cechovního znamení spolku Chevra kadiša gmilut chasadim. Ve štítu budovy spolku je vrba vyobrazena ve Strážnici. Špitál je díky nápisu datován do roku 1873.¹⁵²

9.2. Náhrobní kámen

Další symbol, rozšířený díky spolku Chevra kadiša je náhrobní kámen, v biblickém textu zmiňovaný jako *maceva*, která byla vztyčena nad hrobem Jákobovy manželky Ráchel (Gn 35,20). Objevuje se od počátku 19. stol. a v mnoha obměnách. Například jako reliéf vyvýšený

¹⁴⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str. 112

¹⁴⁸ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu , 9. část, MASKIL č. 1, Říjen 2009, Ročník 8, str. 4

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 4-5

¹⁵⁰ Tamtéž, str 4-5

¹⁵¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.114

¹⁵² Tamtéž, str. 114

terén¹⁵³, náhrobní kámen nebo přední strana tumby. Na vyobrazeních náhrobních kamenů se mohou nacházet písmena zkracující úvod nápisu *zde leží*, celé jméno zemřelého nebo pouze iniciály. Některé náhrobky nesou sdělení: „S jáсотem spočíneš ve svém hrobě v zahradě ráje-*gan eden*“. Hrob tedy kromě místa posledního odpočinku obsahuje i myšlenku zmrtvýchvstání. V epigrafice můžeme také nalézt připodobnění ke svatebnímu baldachýnu (*chupa*), který příkrývá duši (*nefeš*).¹⁵⁴

Unikátní náhrobní reliéf, vyjadřující představu náhrobku jako příbytku pro duši představuje náhrobek ve tvaru průčelí domu se střechou z Domousnice¹⁵⁵.

9.3. Zlomený strom

Slovům „...vyvrátil jako strom nadějí mou“ z biblického textu (Jb 19,10) odpovídá další oblíbený symbol používaný od první čtvrtiny 19. století. Jedná se o motiv zlomeného stromu nebo stromu s osekávanými větvemi. Další variantou je zlomená květina. Význam tohoto symbolu se vztahuje k předčasné smrti dítěte nebo mladého člověka. Z poslední čtvrtiny 19. stol. se dochovaly náhrobky, které se odklání od běžné podoby stél a tvarem připomínají kmen stromu s osekávanými větvemi s detaily povrchu kůry a suky (severní Čechy). Byly používány pouze pro mladé lidi do 25 let, což dokládají údaje o zemřelých.¹⁵⁶

Zlomený strom se používal i v kombinaci s dalšími symboly, např. s ptáčkem vztahujícím se ke jménu zemřelé nebo jako symbol odcházející duše.¹⁵⁷

I na počátku období secese tvořil strom přirozený rámeček náhrobku s nápisem umístěným pod jeho většinou asimetricky umístěnou korunu. V prvních desetiletích 20. stol. pokračuje secesní vliv dál, židovské náhrobky se ovšem přestávají odlišovat od křesťanských.¹⁵⁸

9.4. Listy, větve, květiny a vázy

Nejvýraznější smuteční charakter vegetativních reliéfů mají především ty visící dolů. Jednoduchá, symetricky umístěná výzdoba na vrcholu náhrobku je doložena z 2. pol. 18. století. V poslední třetině století se objevuje bohatější a okázalejší výzdoba umístěná na

¹⁵³ Pohřbený byl členem spolku Chevra kadiša.

¹⁵⁴ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu , 9. část, MASKIL č. 1, Říjen 2009, Ročník 9, str. 5

¹⁵⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.116

¹⁵⁶ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (II) , 10. část, MASKIL č. 2, Listopad 2009, Ročník 9, str. 4

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 4

¹⁵⁸ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.114

bočních pilířích (typické pro kamencké dílny východních Čech). Tato výdoba se objevuje na náhrobcích mužů i žen.¹⁵⁹

Odlíšné pojetí, vyjadřující pocity pozůstalých ze ztráty bližního, najdeme v podobě padajících listů na ženském náhrobku v Libochovicích z 19. století. Smuteční vázy s drapérií odrážely obecný vkus společnosti té doby. Výjimečně jsou na židovských hřbitovech dochovány památky po zpopelněných zesnulých z doby po roce 1919.¹⁶⁰

9.5. Neobvyklé symboly spojené se zármutkem

Srdce mířící hrotem dolů, podobně jako visí smuteční vegetace, je další variantou vyjádření zármutku.¹⁶¹

Lod' zdokumentovaná ve třech případech na našem území nemá jednoznačný výklad, ale bylo k ní zformulováno několik hypotéz. Může vyjadřovat obchodní činnost, být spojená s biblickým textem (Př 30,19), jako jedna ze skrytých věcí, nebo vyjadřovat představu o cestě po moři jako odchodu z tohoto světa. Pomocí porovnávání podobnosti slova *anija* (zármutek) k dalším v textech Tanachu vznikla další hypotéza. Písemná podoba slova *anija* je stejná, jako podoba slova *onija* (lod'). Tuto teorii potvrzuje náhrobek ze Slonimu v Bělorusku (1892), kde je lod' se zlomeným stěžněm v textu okomentována právě slovem *anija*. V zahraničí, konkrétně ve Varšavě, existuje poslední varianta- potápějící se lod', která zobrazuje Žalm 137,1^{162 163}.

9.6. Střely, zbroj a meče

Důsledkem protizidovských pogromů a dalších násilných činnů byly velké počty mrtvých židů. *Kedošim* (ti, kdo zemřeli pro svou víru) měli tuto skutečnost zmíněnou v náhrobním textu, ale samostatný symbol se pro tyto náhrobky nepoužíval. Naopak židovští vojáci, kteří zemřeli v důsledku zranění z válek a byli pohřbeni na nejbližším židovském hřbitově, mají náhrobky označené reliéfy zbraní a zbrojí. Ty mají charakterizovat způsob, jakým daný

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 118

¹⁶⁰ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (II) , 10. část, MASKIL č. 2, Listopad 2009, Ročník 9, str. 4

¹⁶¹ Tamtéž, str. 4

¹⁶² „U řek babylónských, tam jsme sedávali s pláčem ve vzpomínkách na Sijón.“

¹⁶³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (II) , 10. část, MASKIL č. 2, Listopad 2009, Ročník 9, str. 4-5

člověk zemřel. Meč protínající srdce má podobně jako padající listy¹⁶⁴ vyjádřit bolest pozůstalých nad ztrátou. Střela šípem, který protíná kruhový terč, vyjadřuje ukončený život.¹⁶⁵ Hroby haličských uprchlíků, prchajících za 1. světové války před frontou, byly na hřbitovech většinou odděleny od ostatních a jejich stély často zůstaly bez výzdoby, s jednoduchým motivem (střela směřující oběma směry) nebo s medailonem s fotografií.¹⁶⁶

9.7. Podané ruce

V případech podaných rukou se nejedná o čistě smuteční motiv. Vyjádření blízkosti dvou lidí, manželů nebo sourozenců se neobjevuje pouze v sepulkrálním umění, ale také na *ketubách* a *chupách* (svatební smlouvy a svatební baldachýny), avšak na náhrobcích zdůrazňují navíc znovunalezení lidí ve smrti, často po velmi dlouhé době. Jen výjimečně se vyskytuje na náhrobku jednotlivce. Do výzdoby židovských náhrobků pronikl tento, původně antický, motiv přátelství a věrnosti až v 19. století.¹⁶⁷

9.8. Anděl

Na náhrobcích se motivy andělů vyskytují málo a většinou drží korunu, věnec nebo přidržují nápis. Modlí se anděl, vyobrazený z profilu, působí dojmem, že se přimlouvá za zemřelého. Tento motiv byl v 2. polovině 19. stol. pravděpodobně ovlivněn křesťanstvím.¹⁶⁸

9.9. Přesýpací hodiny

Mezi přejaté motivy, které se staly běžnou součástí výzdoby náhrobků, patří přesýpací hodiny. Jsou alegorií na ukončený lidský život a s křídly charakterizuje krátkost a ukončený čas. Používá se jako ústřední motiv nebo s dalšími symboly např. se zlomenou svící či loučí.¹⁶⁹

Předlohy pochází nejpozději z konce 17. století, kdy se objevovali na sepulkrálních památkách sefardského hřbitova v Hamburku a byly tématem tisků té doby. Kronika Davida Ganse *Cemach David* z roku 1692 má na titulní straně okřídlenou postavu s rysy antického

¹⁶⁴ viz str. 41

¹⁶⁵ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.119-120

¹⁶⁶ Tamtéž, str. 119-120

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 120-121

¹⁶⁸ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (III) , 11. část, MASKIL č. 3, Prosinec 2009, Ročník 9, str. 4

¹⁶⁹ Tamtéž, str. 4-5

boha Chrona, držícího v rukou přesýpací hodiny a otevřenou knihu a s kosou položenou přes rameno. Postava je označena textem *Ha-zman kacar* (Život je krátký).¹⁷⁰

Na našem území se tento motiv používal až v 19. stol.¹⁷¹

9.10. Kniha

Kromě významů které jsou popsány v předchozích kapitolách¹⁷² má také kniha spojitost s pojmem ukončeného času a je symbolem lidského života. Otevřená může obsahovat data narození a úmrtí spolu s dalšími údaji o zemřelé osobě nebo navozovat představu *sefer chajim* (kniha života), do které jsou při příležitosti svátku Jom Kipur zapsáni spravedliví.¹⁷³

Náhrobky v podobě knihy se vyskytují na našem území od poslední třetiny 19. století.¹⁷⁴

9.11. Svíce a louče

Kniha přísloví říká: „Duše člověka je svíce Hospodinova.“ (Př 20,27).

Lidský život je v judaismu provázen svícemi od narození do smrti. Jejich světlo brání v přístupu zla a je spojeno s odchodem duše. V židovské kabale symbolizuje světlo život a stín smrt. *Menora* (sedmiramenný svícen) se stala jedním z hlavních znaků judaismu a osvětlovala posvátné prostory. Tyto skutečnosti se odrazily i ve výzdobě náhrobků na židovských hřbitovech. Doloženy jsou reliéfy v podobě smutečních svící, které se zapalují u hlavy zemřelého, případně zlomených svící upozorňujících na nečekanou či předčasnou smrt. Spolu s přesýpacími hodinami a knihou zobrazují smrt jako milník v životě člověka.¹⁷⁵

Další alternativou vyjádření smutku, kromě visící vegetace a otočeného srdce, je také hořící louče obrácená plamenem k zemi. Jedná se o původně antické znamení často používané od poloviny 19. stol. a v symbolice rozšířené mezi majoritní společnost. I přes smutek a truchlení za zemřelého jsou však náhrobky důkazem víry v to, že po smrti vše nekončí.¹⁷⁶

¹⁷⁰ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (III) , 11. část, MASKIL č. 3, Prosinec 2009, Ročník 9, str. 4-5

¹⁷¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.122

¹⁷² viz str. 25

¹⁷³ STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (III) , 11. část, MASKIL č. 3, Prosinec 2009, Ročník 9, str. 5

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 5

¹⁷⁵ Tamtéž. str. 5

¹⁷⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.124

10. Motivy spojené s Olam ha-ba

10.1. Řetěz

Od Mojžíše předávaná tradice, která pokračuje prostřednictvím osobností, jako byl například král David, je vyjádřena řetězem, který zcela nebo částečně rámuje náhrobky. Kombinace roztrženého řetězu a Davidova štítu pak pradávně odkazuje na očekávání příchodu Mesiáše s Davidova rodu a sjednocení židovského lidu. Pokud se nejdená o dekorativní prvek, ale o ústřední motiv, předpokládá se sdělení o příchodu Mesiáše.¹⁷⁷

10.2. Menora

Jedním ze symbolů judaismu je *menora*, neboli sedmiramenný svícen, pro jehož běžnou podobu bylo předlohou zlaté světlo v jeruzalémském Chrámu.¹⁷⁸ Původní svícen byl vytvořen z kusu zlata pro Stan setkávání (Ex 37:17-24) a byl odvozen od mandlovníku, který zmiňuje biblický text. Ginzberg uvádí, že další variantou mohl být olivovník, o kterém mluví Zachariáš 1:1-4. Z rabínského pohledu je menora světlem Tóry, která brání před zlem a chrání duši. Je také dalším vyobrazením šechiny.¹⁷⁹

Na náhrobcích na našem území se nevyskytuje často. U žen symbolizuje povinnost zapalování šabatových svící a u mužů přijímání záře světla Tóry během života. Na některých náhrobcích je kombinována s jelínky.¹⁸⁰

10.3. Lev s korunou

Lev s korunou na hlavě vyjadřuje představu, že mesiáš bude pocházet z Davidova kmene Judy. Předpokládá se, že se v případě koruny jedná o *keter malchut*.¹⁸¹

¹⁷⁷ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.130 a* PAŘÍK, Arno a Vlastimila HAMÁČKOVÁ. *Pražské židovské hřbitovy: Prague Jewish cemeteries = Prager jüdische Friedhöfe. V Praze: Židovské muzeum, 2008, str. 43*

¹⁷⁸ KOSÁKOVÁ, Eva. *Slovník judaik. Ilustroval Hana KLÍMOVÁ-PAVLÁTOVÁ. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004.), str 80*

¹⁷⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice, 2011, str.130 a* GINZBERG, Louis, Henrietta SZOLD a Paul RADIN. *Legends of the Jews. 2nd ed., [2003 ed.]. Philadelphia: Jewish Publication Society, 2003. JPS classic reissues.*

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 130

10.4. Šofar

S příchodem Mesiáše je spojen také *šofar*¹⁸², jehož zvuk podle biblického textu zněl v důležitých okamžicích a o svátcích. Mesianistické očekávání a představa konce dní je druhou významovou rovinou.¹⁸³

10.5. Magen David

Kromě již dříve zmíněných významů Davidova štítu¹⁸⁴ se v kombinaci s vinnými hrozny a menorami odkazuje na myšlenku mesianismu. Na českých náhrobcích se objevuje v první polovině 20. stol.¹⁸⁵

Magen David se také používal k vyjádření jména Menachem, které je považováno za jedno ze jmen pro Mesiáše. V 16. a 17. stol. se proto hexagram na náhrobcích s tímto také používal jako symbol mesiášského očekávání.¹⁸⁶

10.6. Livjatan

Po příchodu Mesiáše během *soudy* (hostiny pro spravedlivé) by měl být podáván pokrm z *livjatana*, mohutné ryby, která měla být společně s vodními tvory stvořena Bohem během 5. dne stvoření (Ž 104:26). V biblickém textu (Jb 41:4 a Jon 2:1-11) je charakterizován jako verlyba, která evokuje představu podsvětí. *Livjatan*, který však Boha nerespektoval se stal nestvůrou ovládající vodní svět. Je považován za zosobněné zlo na světě.¹⁸⁷

¹⁸¹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.134 z německého WISCHNITZER-BERNSTEIN, Rahel. *Symbole und Gestalten der jüdischen Kunst*. Berlin, 1935, s. 42

¹⁸² viz str. 26

¹⁸³ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.134

¹⁸⁴ viz str. 23

¹⁸⁵ Zprávy památkové péče / ročník 71 / 2011 / číslo 6 / MATERIÁLIE, STUDIE | Iva STEINOVÁ / Židovský náhrobek. Symboly olam ha-ba – „světa, kter ý přijde“, str. 450

¹⁸⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.132

¹⁸⁷ *Behemot* neboli *Šor ha-bar* (divoký býk) je jeho suchozemským a pouštním protějškem. STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.134-135

Ve výtvarném umění má tento motiv jiný význam. Znamená překonání smrti, jeho maso bude odměnou pro *cadiky* a z jeho kůže bude vytvořena *suka* (baldachýn).¹⁸⁸

Nejčastěji se na náhrobcích nachází v podobě *urobara* (kruhovitý had), který se v umění vyskytuje již od středověku a symbolizuje spravedlivého člověka. Uzavřený kruh, který v této podobě *livjatan* tvořil odkazuje na nesmrtelnost duše a koloběh života. Kromě tvaru kruhu byl na reliéfech také ve spirále. Zkratka LVJ, kterou byl také značen znamená svinutí nebo stočení.¹⁸⁹

Pár *livjatanů* je na náhrobcích zobrazován symetricky, většinou v podobě nosičů nebo služebníků, kteří podpírají ústřední motiv. Dalším způsobem vyobrazení jsou *livjatani* obtočení kolem sloupů místo rostlinných motivů. Tímto způsobem byli vyobrazováni jako podřízení Bohu a síla, která již jednou byla překonána.¹⁹⁰

10.7. Jajin mešumar

Další odměnou po příchodu Mesiáše má být víno z hroznů z ráje- *jajin mešumar*. Symbol hroznu je na některých náhrobcích zobrazen společně s *livjatanem* nebo jako mísa s hrozny. Samotný mohl vyjadřovat rodinné jméno jako Weiner nebo Wienberger a vyskytuje se na našem území od 70. let 16. stol.¹⁹¹

Obecně může být hrozen pojat jako symbol samostatnosti Izraele, což vychází z biblického verše Iz 5,7¹⁹². Hrozny jsou druhem, který symbolizuje úrodnost země, a jsou symbolem svátosti při svatbě, šabatě a svátcích.¹⁹³

10.8. Gan eden

Symbolem zahrady ráje, ve které žil Adam s Evou a která je příbytkem spravedlivých po smrti, byly dva stromy v jejím středu- strom života a strom poznání dobrého a zlého. Na našem území nejsou dva stromy na náhrobcích potvrzeny epigrafikou, ale souvislost s *gan edem* naznačují. Oblíbeným motivem byly dva stromy zahrady ráje v 2. pol. 18. stol.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Zprávy památkové péče / ročník 71 / 2011 / číslo 6 / MATERIÁLIE, STUDIE | Iva STEINOVÁ / Židovský náhrobek. Symboly olam ha-ba – „světa, kter ý přijde“, str. 452

¹⁸⁹ STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*, 2011, str.136-137

¹⁹⁰ Tamtéž, str. 138

¹⁹¹ Tamtéž, str.138-140

¹⁹² „Vinice Hospodina zástupů je dům izraelský...“

¹⁹³ GOTTLIEB, Freema. *Symboly židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*, 1996, str. 10

¹⁹⁴ Zprávy památkové péče / ročník 71 / 2011 / číslo 6 / MATERIÁLIE, STUDIE | Iva STEINOVÁ / Židovský náhrobek. Symboly olam ha-ba – „světa, kter ý přijde“, str. 454

10.9. Jeskyně Machpela

Abrahamem byla Machpela u Hebronu koupena, aby v ní mohl pohřbít svou ženu Sárú. Později se stala místem pohřbu i pro Abrahama a jeho syny s manželkami. Machpela je jedním ze symbolů samotné *Erec Israel* a symbolizuje naději na zmrtvýchvstání po boků předků. Podle tradice má být umístěna poblíž *gan eden* a je jednou z bran¹⁹⁵, ktrou musí duše zemřelých projít.¹⁹⁶

10.10. Jeruzalém

Jeruzalém je v Judaismu vnímán jako střed Země. Je vystaven na hoře Morija, kde měl Abraham obětovat svého syna Izáka. Jako město byl vybudován králem Davidem a král Šalamoun v něm vystavil Chrám. Po jeho zničení Babyloňany (586 př. o. l.) a návratu židů ze zajetí byl na stejném místě vybudován druhý Chrám, z něhož se po jeho zničení v roce 70 o.l. dochovala pouze západní zeď, která je označována jako „zeď nářků“. K Jeruzalému se vztahují mesianistická očekávání, jelikož z tohoto města má zaznít *šofar* na který bude troubit Bůh. Na náhrobcích vyjadřují vztažení se k tomuto dni a naději na zmrtvýchvstání. Na našem uzemí se dochoval pouze jediný (náhrobek Sarl, ženy Maharima Sg“l z Luže, 1848).¹⁹⁷

¹⁹⁵ Druhou bránou je *gan eden*.

¹⁹⁶ Zprávy památkové péče / ročník 71 / 2011 / číslo 6 / MATERIÁLIE, STUDIE | Iva STEINOVÁ / Židovský náhrobek. Symboly olam ha-ba – „světa, který přijde“, str. 454-456

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 456

Závěr

Ikonografie symbolů na židovských náhrobcích je téma, které si jistě zaslouží velkou pozornost. Pomocí srovnávání symbolů a náhrobního textu s biblickými a odbornými prameny vzniká zajímavý vhled do této problematiky.

Původní představa, se kterou jsem se rozhodovala práci napsat, byla omezená na symboly jmen a povolání. Především u jmen se mé představy týkaly jen doslovné interpretace. Motivy u jmen jako Mirjam nebo Jákob a jejich význam podložený biblickými příběhy o jejich jmenovecích pro mne znamenalo první rozšíření obzoru, které nastalo hned po prvním otevření primárního pramenu- knihy *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice* od PhDr. Ivy Steinové, která se stala mým hlavním zdrojem, jelikož velká část literatury se kterou jsem pracovala se omezovala na objasnění jen těch nejobvyklejších symbolů a zaměřovala se více na jiná témata jako např. *Chevra kadiša*, epigrafika náhrobních textů nebo slohové zařazení.

Symbole, které na náhrobcích nacházíme se týkají nejen osobního jména a povolání, ale také spravedlnosti, moudrosti, lásce k Tóře a naděje na příchod Mesiáše a zmrtvýchvstání.

Význam symbolů, ale i celých náhrobků, lze odhalit díky propojenosti jednotlivých motivů s náhrobním textem, a proto by se ani jedna část neměla opomíjet. Za jejich přesností a pravdivostí, na kterou musíme spoléhat, stojí nepochybně i spolek *Chevra kadiša* a velký vliv na vznik náhrobků mělo prostředí a doba ve které vznikaly.

Souhrn a popis významu symbolů, který jsem v této práci provedla, mi posloužil jako první podrobnější seznámení s problematikou, která by měla být v budoucnu podpořena návštěvou jednotlivých hřbitovů a další literaturou, abych mohla obecné znalosti přiřadit ke konkrétním náhrobkům a osobám, které pod nimi leží.

Summary:

This thesis on the iconography of Jewish tombstones is about symbols, figures and reliefs of Jewish tombstones in cemeteries, especially in Bohemia, Moravia and Silesia. The symbolism of the images on tombstones in Judaism has an important function. It is an abbreviation that can deal with the deceased, his actions, activities and occupation. Meaning, the way of representation and prominence of motives varied depending on the time and undeniable impact on the appearance of tombstones had also individual architectural styles. Jewish cemetery tombstones then serve as archives and show details on individual communities during several centuries.

Symbols are divided into chapters by subject that determines their meaning and chapters dealing with topics with close association as Chevra Kadisha, funeral, tombstones and tombstone epitaphs.

Seznam použité literatury:

Prameny:

- GOTTLIEB, Freema. *Symboły židovského života: mystický výklad náhrobních reliéfů*. Praha: Tvorba, 1996. ISBN 80-85386-81-X.
- *Maskil*. Praha: Bejt Simcha, 2001-. (Jednotlivé díly jsou uvedeny v elektronických zdrojích)
- STEINOVÁ, Iva. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice = Matzeva : the Jewish tombstone and the symbolism of its decoration in the light of tradition*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, c2011. ISBN 978-80-87104-65-1.
- *Zprávy památkové péče*. Praha: Státní nakladatelství, 1937-. (Jednotlivé díly jsou uvedeny v elektronických zdrojích)

Sekundární literatura:

- DOLEŽELOVÁ, Jana., Alexandr. PUTÍK a Jiřina. ŠEDINOVÁ. *Židovské tradice a zvyky*. V Praze: Státní židovské muzeum, 1992. ISBN 8090075096.
- FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992.
- HEŘMAN, Jan. *Staronová synagoga a Starý židovský hřbitov*. Praha: Obelisk, 1972. Galerie Obelisk.
- HEŘMAN, Jan. *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1980.
- KAFKA, František. *Židovské anekdoty*. Praha: Marsyas, 1991. ISBN 8090026230.
- LAU, Jisra'el Me'ir. *Praktický judaismus*. Praha: P3K, 2012. ISBN 978-80-87343-09-8.
- NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1518-9.
- PAŘÍK, Arno. *Pražské židovské hřbitovy: Prague jewish cemeteries = Prager jüdische friedhöfe*. Praha: Židovské muzeum, 2003. ISBN 80-85608-69-3.
- SCHOLEM, Gershom Gerhard. *Davidova hvězda*. Přeložil Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1995. ISBN 80-85844-07-9.
- VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2009. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 978-80-7021-963-8.

Encyklopedie a slovníky:

- KOSÁKOVÁ, Eva. *Slovník judaik*. Ilustroval Hana KLÍMOVÁ-PAVLÁTOVÁ. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80-85608-64-2.
- NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dot. 1. vyd. Praha: Sefer, 1998. Judaika. ISBN 80-900895-3-4.

Elektronické zdroje:

- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 1. část, MASKIL č. 4, Leden 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 2. část, MASKIL č. 5, Únor 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů jmen, 3. část, MASKIL č. 6, Březen 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Symboly činností a povolání, 4. část, MASKIL č. 7, Duben 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Činnosti spojené s fungováním židovských obcí v diaspoře, 5. část, MASKIL č. 8, Květen 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Další povolání, 6. část, MASKIL č. 9, Červen 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry, 7. část, MASKIL č. 10-11, červenec/srpen 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Výtvarná podoba symbolů Tóry (II), 8. část, MASKIL č. 12, Září 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu , 9. část, MASKIL č. 1, Říjen 2009, Ročník 8
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (II) , 10. část, MASKIL č. 2, Listopad 2009, Ročník 9
- STEINOVÁ, Iva, ŽIDOVSKÉ NÁHROBKY- umění symbolů, Motivy zármutku a skonu (III) , 11. část, MASKIL č. 3, Prosinec 2009, Ročník 9
- Zprávy památkové péče / ročník 71 / 2011 / číslo 6 / MATERIÁLIE, STUDIE | Iva STEINOVÁ / Židovský náhrobek. Symboly olam ha-ba – „světa, který přijde“